

פיקוח נפש באביזרייהו של שלש עבירות החמורות

כידוע, פיקוח נפש דוחה כל עבירות שבתורה, למעט שלש עבירות החמורות: עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, שעליהן הדין הוא "יהרג ואל יעבור" – האדם מחוייב למסור את חייו ולא לעבור על עבירות אלו. אך לא תמיד מדובר בגוף העבירה עצמה, אלא בדברים הקרובים אל העבירה, ואסורים גם הם מן התורה. מה הדין במצבים אלו? האם פיקוח נפש דוחה אותם או לא? הדיון על כך בפוסקים רחב ביותר ולא נוכל למצות אותו בשורות קצרות אלו. נתייחס רק למקור אחד, מעשה ידוע המובא בגמרא במסכת סנהדרין עה, א, ומהוראת חכמים באותו מעשה למדו הפוסקים מסקנות חשובות. זה לשון הגמרא:

"אמר רב יהודה אמר רב: מעשה באדם אחד שנתן עיניו באשה אחת, והעלה לבו טינא. ובאו ושאלו לרופאים, ואמרו: אין לו תקנה עד שתבעל. אמרו חכמים: ימות, ואל תבעל לו. - תעמוד לפניו ערומה? - ימות ואל תעמוד לפניו ערומה. - תספר עמו מאחורי הגדר? - ימות ולא תספר עמו מאחורי הגדר. פליגי בה רבי יעקב בר אידי ורבי שמואל בר נחמני. חד אמר: אשת איש היתה, וחד אמר: פנויה היתה. בשלמא למאן דאמר אשת איש היתה - שפיר. אלא למאן דאמר פנויה היתה מאי כולי האי? - רב פפא אמר: משום פגם משפחה. רב אחא בריה דרב איקא אמר: כדי שלא יהו בנות ישראל פרוצות בעריות. ולינסבה מינסב! - לא מיייתה דעתיה, כדרבי יצחק, דאמר רבי יצחק: מיום שחרב בית המקדש ניטלה טעם ביאה וניתנה לעוברי עבירה, שנאמר מים גנובים ימתקו ולחם סתרים ינעם".

אף שאין זה ברור כל כך מהו מצב החירום הרפואי שאליו נקלע אותו אדם, מכל מקום מדברי הגמרא עולה בבירור שאכן היה כאן מצב של פיקוח נפש, ובכל זאת אסרו עליו חכמים לבצע את עצות הרופאים בעניינו, ומטעמים שנבאר להלן בעז"ה. אך עוד קודם לכן תמוהה לכאורה החלפת הדעות של הרופאים לאחר כל פסק של חז"ל. בפעם הראשונה אמרו שאין לו תקנה אלא אם כן תיבעל לו, לאחר מכן חזרו בהם ואמרו שדי בכך שתעמוד לפניו, ולבסוף הסתפקו בשיחה ביניהם מאחורי הגדר. החוות יאיר (סימן קפב) אכן מבאר, שהרופאים אמרו זאת בלית ברירה: בעוד שעיקר דעתם הייתה שרק אם תיבעל לו יועיל הדבר, לאור הפסק של החכמים לאסור הם אמרו שייטכן שלא בתורת ודאי שיועיל גם פחות מזה. לעומתו, הערוך לנר מפרש אחרת, וכותב שכל דברי הרופאים בעצותיהם לא היו אלא שקר והבל מוחלט – העצות הללו לא היו אמורות להועיל כלל. בעוד שבתחילה היה מקום להאמין לדבריהם כחוות דעת רפואית ברורה, הרי שלאחר שחזרו בהם, ואמרו שיספיק פחות ופחות למרות שבתחילה אמרו שאין לו תקנה אלא שתיבעל, התברר שהם אכן משקרים.

לפירושים אלו יש חשיבות רבה כשבאים לבאר את טעם חז"ל לאסור על אותו אדם לשמוע בעצת הרופאים בכדי להתרפא. כאמור, מבואר בסוגיא שהוא אכן היה במצב של פיקוח נפש.

הכלל תמיד הוא שעבירות התורה נדחות בפני פיקוח נפש, למעט שלוש עבירות החמורות, שאחת מהן היא גילוי עריות. אם כן, אנו יכולים להבין את ההוראה הראשונה של חכמים שלפיה אסור לאישה זו להיבעל לאותו אדם, משום שאפילו אם הוא ימות מכך, הדבר אסור – שהרי גילוי עריות אסור אפילו במצב של פיקוח נפש. אך המשך ההוראות של חכמים, כלפי מצבים שאינם ממש גילוי עריות, לכאורה יהיה נתון במחלוקת הראשונים האם "אביזרייהו דגילוי עריות", כלומר דברים הקרובים לגילוי עריות אך אינם גילוי עריות ממש, גם כן דינם "יהרג ואל יעבור" או לא. נפרט:

דעת בעל המאור (סנהדרין עד, ב), הרמב"ן (תורת האדם ענין הסכנה) הר"ן (פסחים כה, א ויומא פב, א) והנימוקי יוסף (סנהדרין עד, א) היא, שדין יהרג ואל יעבור הוא לא רק באדם שכפו אותו לעבור את העבירה עצמה, אלא גם בדברים הקרובים לעבירה, כגון נגיעה בערוה, או ריפוי בעצי אשירה. הם הוכיחו זאת מהסוגיא שלנו, בה אנו רואים שחכמים אסרו לאותו אדם להתרפא בערוה לא רק בגופו של המעשה אלא אף באביזרייהו של עריות, אף שהתוצאה תהיה שהוא ימות מהיעדר "טיפול" זה.

לעומתם, דעת התוספות (פסחים כה, א וע"ז כז, ב) והרא"ש (ע"ז ב, ט) היא שיש לחלק בין מקרה שבו הרופא אומר לחולה שרק לעצי העבודה זרה יש סגולת ריפוי סגולית שאין לעצים אחרים, אזי הדבר נכלל בגדר יהרג ואל יעבור, אבל כאשר הרופא אינו אומר כן אלא למדל מצווה להביא עצים בלי שנדע מה מקורם, מותר להביא מעצי עבודה זרה, ולהתרפא בהם, משום שאין זה עבודה זרה עצמה. מה ביאור חילוק זה? כותב המנחת חינוך (מצוה רצו), שדעת התוספות היא לחלוק על דברי הראשונים הנ"ל, ולשיטתם אין חיוב יהרג ואל יעבור על "אביזרייהו" של שלש העבירות, אלא רק במקרה שבו רוצים לחנך ולהשפיע על הציבור לראות סגולה מיוחדת בעצי עבודה זרה, אבל עצם הריפוי והשימוש באביזרייהו דעבודה זרה אינו מחייב מסירת נפשו של האדם. כפי שהמנחת חינוך מעיר, לשיטה זו בהכרח יש ליישב את הסוגיא שלנו באופן אחר.

ואכן, נאמרו כמה דרכים בכדי ליישב את הראיה החזקה מהסוגיא הזאת לשיטות הסוברות שאין חיוב יהרג ואל יעבור במקרה של "אביזרייהו" של גילוי עריות.

תירוץ יסודי לקושיא זו אנו מוצאים בתשובה חשובה של הרדב"ז (שו"ת רדב"ז חלק ד סימן ב). הרדב"ז נשאל: "ראובן ואשתו שהיו במחבואה, ואין שם אדם לשמשם. וחלתה, והיא נדה. אם יוכל בעלה ליגע בה, כגון להשכיבה ולהקימה ולעשות צרכיה. ואם הוא רופא, אם יוכל לממש לה הדפק. ואם הוא אומן, אם יוכל להקזי לה דם. ואם יש חילוק בחולי שיש בו סכנה לחולי שאין בו סכנה".

בתחילת התשובה הוא מביא את דברי התרומת הדשן שחילק בין מצב שבו הבעל חולה לבין מצב שבו האישה הנדה חולה, שבמצב שהוא חולה הרי תשש כוחו ואין חשש שיבואו לידי

עבירה; אך כשהיא חולה "אסור לשמשה שמא יצרו יתגבר עליו ויבא לידי עבירה והיא לא תמנענו שהרי תשש כחה". על פסק התרומת הדשן מעיר הרדב"ז, "ולפי עניות דעתי אין הדברים אמורים אלא בזמן שאין לה מי שישמשנה אלא הוא, דמחייבין ליה לשכור לה אשה שישמשנה, ואם חלה הוא לא מחייבין לה לשכור מי שישמשנו. ודייקין לה דקאמר דאם הוא חולה ואין לו מי שישמשנו לו אין מי שישמשנו אבל לאחרים יש". הוא מבאר שנראה שאכן רק באופן זה אסר התרומת הדשן, ומדייק מלשון השאלה שנשאל התרומת הדשן כך, אבל במצב של הכרח שאין כל אפשרות אחרת, ואם למעשה היעדר הטיפול שלו יגרום למותה בליט ברירה, "וכי יניחנה שתמות? אין זה דרכי נועם".

על הנחה זאת, שבמצב שבו אין כל ברירה וחייה תלויים בשאלה האם הוא יבצע את הטיפול או לא, יש להתיר לו לטפל בה, מקשה הרדב"ז מסוגייתנו, שבה מבואר לכאורה שעל אביזרייהו דגילוי עריות גם כן הדין שיהרג ואל יעבור. על כך מתרץ הרדב"ז:

"לא קשיא כלל, דהתם בא החולי מחמת העבירה ולפיכך ימות ואל ידבר עמה מאחורי הגדר. אבל הכא לא בא החולי מחמת העבירה, ואפי' חולי שאין בו סכנה אני אומר שמותר כיון שאי אפשר אלא בו שהרי אין הרפואה תלויה בעשיית האיסור וחששא רחוקה היא שיבא עליה מכמה טעמי, חדא כיון שהגיע חוליה עד שצריך אחר להשכיבה ולהקימה אין אדם מתאוה לה כי אין אדם מתאוה אל המתה. ותו כיון שהיא חולה ויש לה חולשה לא תניחנו ולא חיישינן שמא יבא עליה באונס. ותו דאפי' הנכרים מרחיקין את הנדה כ"ש ישראל הקדושים וכ"ש מיתה וחולה. ותו דאין זה דרכי נועם שאפי' שאין לה סכנה עכשיו אפשרי קרוב הוא שע"י שאין מי שישכיבה ויקימנה תבא לידי חולי שיש בו סכנה".

עיקר דבריו הנצרכים לנו הוא החילוק היסודי שהוא כותב: יש לחלק בין מצב שבו מחמת העבירה והיצר בא החולי, שאז יש לאסור עליו אפילו אביזרייהו דגילוי עריות, גם אם המחיר יהיה שהוא ימות מחמת כך, לבין מצב שבו החולי הגיע מסיבה טבעית, ובמקרה הדרך היחידה להתרפא היא על ידי טיפול הכרוך באביזרייהו של עבירה חמורה – במצב זה יש להתיר.

לפי דבריו ניתן ליישב היטב את דברי הגמרא עם שיטת הראשונים הסוברים שעל אביזרייהו דגילוי עריות יעבור ואל יהרג.

לעיל, הבאנו שני מהלכים מדברי גדולי האחרונים כיצד לבאר את השינויים התכופים בהוראות הרופאים. המהלך הראשון, אותו כתב החוות יאיר, היה שבעוד שההוראה הראשונה הייתה בתורת ודאי – הרופאים אכן סברו שהדרך היעילה היא שתיבעל לו, הרי שאחרי שחכמים אסרו את העצה הזאת, הציעו הרופאים עצות נוספות בתורת ספק ואפשרות בלבד. לעומתו דעת הערוך לנר היא שהרופאים אכן היו שקרנים, והשקר שלהם

נחשף לאחר שהתברר שהם מוכנים להחליף את דעתם כל העת. לפי שני מהלכים אלו, יישבו אותם גדולים את דברי הגמרא לשיטת הסוברים שאין דין יהרג ואל יעבור באביזרייהו דגילוי עריות:

- א. החוות יאיר כתב, שהדין של יעבור ואל יהרג לא נאמר אלא במקרה שבו הרפואה היא ודאית, אבל במצב של ספק, גם באביזרייהו הדין הוא יהרג ואל יעבור.
- ב. והערוך לנר כתב, שאחרי השתברר שהרופאים שקרנים, נוכחו חכמים לדעת שאין כלל הכרח שאכן איש זה ימות ללא הרפואה שתיעשה עבורו, שהרי כעת הרופאים אומרים שהוא לא ימות גם אם לא תיבעל לו אלא רק תעמוד לפניו או תשוחח איתו מאחורי הגדר, ואם כן אין כאן כלל מצב של פיקוח נפש, ואין אביזרייהו של גילוי עריות נדחה מפני מצב כזה כלל.